

BAYKAN SEZER

ASYA TARİHİNDE
SU BOYU OVALARI VE
BOZKIR UYGARLIKLARI

Sosyologca Kitapları / 100
Baykan Sezer Kitapları / 6

Baykan Sezer
Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları

Sosyologca Kitapları Genel Yayın Yönetmeni ve Dizi Editörü:
Ertan Eğribel - Yüksel Yıldırım

Sorumlu Genel Yayın Yönetmeni: İbrahim Horuz

Kapak Tasarım ve Mizanpaj:
E&M

MD Ofset Matbaacılık
Zeytinburnu-İstanbul
Sertifika No: 50194

1. Baskı: İ.Ü.E.F. Yayınları - 1979
2. Baskı: Kitabevi Yayınları - 2011
Doğu Kitabevi'nden 3. Baskı: Ekim 2021

ISBN: 978-625-7089-58-6

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 11392

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Yeni Alan Yayıncılık'a aittir.
Doğu Kitabevi Yeni Alan Yayıncılık'ın yayın markasıdır.

Doğu Kitabevi
www.dogukitabevi.com
İslambey Caddesi, 102-104B Eyüpsultan-İstanbul
Tel.: 0 212 527 29 26
bilgi@dogukitabevi.com

Bu alıřmanın birinci blm, “Doęu’da Yerleřik ve Gebe Toplumların Sosyolojik zellikleri zerine Bir Deneme” adı altında Prof. Dr. Cahit Tanyol, Prof. Dr. Vehbi Eralp, Prof. Dr. İsmail Tunalı, Prof. Dr. Cengiz Orhonlu ve Prof. Dr. Necdet Tundilek’ten kurulu jrinin 20 Eyll 1971 tarihli kararıyla Sosyoloji Doktora Tezi olarak kabul edilmiřtir.

Ek blm ise, 1977-78 ders yılında *Trk Toplum Tarihi Seminerleri* iin hazırlanan notların derlenmesinden oluřmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Ertan Eğribel, *Türk Toplum ve Tarihinin Modelleştirilmesi: Dünya Tarihi Açısından Orta Asya ve Anadolu Türk Toplum Tarihi İlişkisi*.....7

ASYA KITASI, GENEL GÖRÜNÜŞ

A- Asya'nın Tarihteki Yeri	53
B- Asya Kıtası.....	55
C- Fizik Yapı ve Bitki Örtüsü.....	56
D- Asya Kıtasında Bölünmeler.....	58
E- Tarih Başlangıcı	59
F- Asya ve Avrupa Arasındaki Farklar	62
G- "ATÜT" Modeli	64

ASYA TİPİ ÜRETİM TARZI

A - Asya'da Toprak Değişikliğinin Ortaya Çıkardığı İkilik	69
B - Yerleşik Toplamlar: Tarım Başlangıcı.....	71
C - Önce Şehir Devletleri (Mezopotamya)	73
D - Çiftçi-Savaşçı Toplamlar: Şehir-Devletler	78
E - Sonra Atüt Devletleri (Mısır).....	79
F - Atüt Devletinin Doğuşu	84
G - Atüt'te Devletin Sosyal Yapısı.....	86
H - Atüt'te Sosyal Örgüt.....	88
I - Atüt'te Şehirleşme	91
J - Atüt Köy Birimi	95
K - Genelleştirilmiş Kölelik.....	98
L - Doğu Despotizminin Anlamı	100
M - Atüt'te Endüstri.....	102
N - Atüt'te Ticaret	105
O - Atüt'te Askerlik.....	107
P - Atüt'te İşin Karakteri: Mülkiyet	109
R - Atüt Edebiyatı.....	111

S - Atüt'te Din	113
T - Atüt Bölgeleri.....	115

GÖÇEBE ÇOBANLAR

A - Göçebe-Barbar	119
B - Öte Yanın İnsanları.....	120
C - Cermenler	122
D - Çöl Medeniyeti.....	125
E - Bozkırlar	127
F - Göçebe Üretimi	129
G - Sosyal Bağlar	133
H - Göçebe Birlikleri	135
I - Göçebe Milliyetçiliği	137
J - Bozkır İmparatorlukları	139
K - Yağma	141
L - Ticaret ve Göçebeler.....	144
M - Demircilik	146
N - Türk Efsaneleri.....	148
O - Tarihteki Rollerı	150

EK: "Şehname" Üzerine	153
Firdevsi ve Konusu Önünde Tutumu	163
İran Şehinşahlığı ve Devleti.....	167
Tarihte İran.....	173
İran, Cephe Siyaseti	176
İran, Asker Devlet.....	179
Turan.....	185
İran-Turan.....	188
Bibliyografya.....	197

TÜRK TOPLUM VE TARİHİNİN MODELLEŞTİRİLMESİ: DÜNYA TARİHİ AÇISINDAN ORTA ASYA VE ANADOLU TÜRK TOPLUM TARİHİ İLİŞKİSİ¹

Ertan Eğribel

Sosyoloji, toplum kimliği üzerinde bir bilinçlenmedir. Sosyoloji, toplumu ve toplum olaylarını tanıma işlemini belli kuram veya yöntemler aracılığıyla çeşitli olaylar arasında kurduğu ilişkilerle sağlamaktadır. Toplumlar kimliklerini, oluşumlarını tarih içinde kazanmışlardır. Bu nedenle belirtilsin veya belirtilmesin her sosyoloji anlayışının temelinde bir tarih anlayışı vardır. Sosyoloji kuramları belli tarih anlayışları biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal olayların karmaşıklığı ve çok yönlülüğü nedeniyle doğa bilimlerinden farklı olarak toplum bilimlerinde pek çok kuramı (kavramı) matematiksel formüller biçiminde modelleştirmek mümkün değildir. Bu nedenle sosyoloji, XIX. yüzyılda bir bilim dalı olarak ortaya çıktığında tarih ile sosyoloji arasındaki ilişkileri gündeme getirmiştir. Sosyolojinin tarihe duyduğu ilgi ve tarihle olan ilişkisi rastgele, sıradan bir olay değildir. Kuramsal bir gerekliliktir. Sosyoloji, toplum olaylarını açıklamak ve yine toplum sorunlarına çözüm önerme amacına bağlı olarak tarih ile ilgilenmiştir. Toplum olaylarını bütünlüğü ve bütün boyutlarıyla ele alma çabası toplum ve tarihle ilişkili modeller, diğer deyişle toplum ve tarih yasaları oluşturma çabası biçimindedir. Sosyoloji, bir yerde tarihin genel yasaları ve modeller aracılığıyla günümüzü açıklama çabasıdır.

Türkiye’de de sosyolojinin daha başlangıçtan itibaren en önemli çabası tarih ve sosyoloji arasında ilişki kurmak olmuştur. Bu konuda çeşitli örnekler verilebilir. Ziya Gökalp’in *Türk Medeniyeti Tarihi* çalışması bu yön-

¹ Bu çalışma daha önce Ufuk Özcan ile birlikte ele aldığımız “*Baykan Sezer Sosyolojisi Açısından Anadolu’nun Türkleşmesi ve Osmanlı’nın Batıcılılaşması Olayı: Türk Toplum Tarihinin Birbiriyle Çelişkili/Uyumsuz İki Eksen*” başlıklı çalışmada başlatılan tartışmanın devamı biçimindedir. Bkz. *Sosyoloji ve Coğrafya, Sosyoloji Yıllığı 15*, Yay. Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, 2006, 21-28) Ufuk Özcan’la birlikte yapmış olduğumuz o çalışma olmasaydı bu çalışma da olmayacaktı. Bu nedenle buradan onu selamlıyorum.

de bir çabadır. Osmanlı'yı dışarıda bırakmak, Osmanlı ve Türk ayrımını belirtmek için Orta Asya Türk toplum ve tarihini öne çıkarmaktadır. Yine *Türk Töresi*'nde Orta Asya Türk toplumu ile Çin uygarlığı arasındaki çatışmayı gündeme getirmektedir. Ziya Gökalp'in amacı, Batıcılışma siyasi seçimimizi belli bir toplum ve tarih görüşüyle gerekçelendirmek ve yeni kurulan Türk devletine kuramsal bir temel sağlamaktır. Bunun için günümüz Türkiye'sini doğrudan Orta Asya tarihimizin ürünü olarak göstermektedir. Bunun belli bir sonucu vardır. Osmanlılık Orta Asya tarihinden bağımsız ve günümüz Türkiye'si de Osmanlı'ya bütünüyle karşıt olarak değerlendirilmektedir. Yine buradan Orta Asya Türklüğü ile Osmanlılığın birbirine yabancılığı (Osmanlılığın Bizans'ın İslami biçimi olduğu) açıklanmaya çalışılmıştır. Gökalp'in öğrencisi Fuat Köprülü de, Osmanlı değerlendirmesinde hocasından ayrılmakla birlikte sonuçta Batı toplum ve tarihi gelişme modelini ve temel siyasi seçimimizi doğrulamaktadır. Ancak Fuat Köprülü'nün ve tarihçilerimizin, Batı'da da bazı tarihçilerin getirdikleri esas tartışma, Osmanlı'nın askeri özelliklerinin kaynağı ve toprağın iskânı sorunudur. Bu ikisi birlikte ele alınmıştır.² Bu konuda ayrı ayrı Orta Asya, İran ve Bizans etkisinden söz edilmesi, belirtilen tarafa göre açıklamaları ve karşı olduğumuz cepheyi de belirlemektedir. Türk tarihçiliğinde Osmanlı ile Bizans arasında kurulan ilişkiye tepki olarak Orta Asya ve İslamiyet (İran) arasında kurulan ilişkiler öne çıkarılmaktadır.³ Bizans etkisi yerine Orta Asya Türk adet ve geleneklerinin, toplum özelliklerinin, İran siyasi geleneklerinin Osmanlı kurumlarına etkisinden söz edilmektedir. Tarihçilerimizin sosyolojiye olan ilgisi bu nedenledir. Sosyolojimizde olduğu gibi tarihçilerimizin de ana kaygısı, bazı toplum kurumlarının köklerini araştırmak olmuştur. Bu durumda her kurumu tanımlanan kaynağa göre değerlendirmek ve bazılarını Türk olmadığı gerekçesiyle atmak doğal sayılmıştır. Veya tersine bir eğilimle günümüz Batı kurumlarına verilen üstünlükle bu kurumların eksikliğinden, yetersizliğinden söz ederek bunların değiştirilmesi gerektiği savunulacaktır. Her durumda bizim için sorun, toplumların gelişmesini belli kurumlarla açıklamak olmaktadır. Bu durumda sorunların çözümü, üstün olarak ta-

² Konuya sosyologlarımız ilgisiz kalmış değildir. Mehmet Ali Şevki'yi burada hatırlatmakla yetiniyoruz.

³ Fuat Köprülü, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *THITM*, C. I, 1931.

I
ASYA KITASI,
GENEL GÖRÜNÜŞ

A- ASYA'NIN TARİHTEKİ YERİ

Şüphesiz, insanlık tarihi tektir. Birbirine paralel, birbirinden ayrı ve habersiz birden çok Dünya tarihi yoktur elbet. İlk görünüşte en kapalı sayılacak toplumlar bile yabancı toplumlarla ilişkilerden vazgeçememiştir. Ve toplumlar arası bu ilişkiler, ayrıca, tarihin daha ilk günlerinden itibaren başlamıştır. Hem de en yoğun şekliyle. Toplumlar arası görülen ayrılıklar, aykırılıklar da özellikle aralarındaki bu ilişkiler boyunca şekillenmiş, bilincine varılmıştır. Toplumlar, kendilerini bu ilişkiler içinde birbirlerine karşı tanımlamışlar, tanımışlardır. Bu yüzden Avrupa tarihinden apayrı, ondan ilgisiz bir Asya tarihi yoktur. Asya tarihinden ayrı bir Avrupa ya da Dünya tarihi olmadığı gibi. Ancak Dünya tarihi içinde Asya'nın yeri, Avrupa'nın kötü ya da silik bir kopyası olmaktan ibaret değildir. İnsanlık tarihinin birliği, milletlerin ayrı ayrı tek tip tarih çizgisini yaşamış olmasından da gelmiyor. Doğu ve Batı'nın tarih içinde karşılaşmış, sürtüşmüş, çatışmış ve böylece Doğu-Batı çatışmasında insanlık tarihinin gelişmesine yol açmış olması Dünya tarihinin birliğini teşkil eder.

Bugün tarih içinde Asya'yı tek başına ele almamızın sebebi Doğu'yu insanlık tarihinde marj dışı bir konu saymamızdan değildir. Doğu da ancak Batı'yla olan ilişkilerinde vardır. Bizim Doğu'yu tek olarak ele almamız, insanlık tarihine katkılarında özellikler gösterdiği inancımız sonucudur. Ve bu katkının önem ve zenginliğini ispatlamak amacıyladır.

*Doğu*¹ kavramı bugün yalnızca Asya'yı kaplamıyor. Biz de araştırmamıza bir Afrika ülkesi olan Mısır'ı katmaktan çekinmedik. Yerleşik su boyu

¹ Bugün kapitalist Batı'da *Doğu* kelimesi, Herodote'un barbar kelimesini kullanışını andırır bir şekilde kullanılmakta ve kapitalist Batı olmayan her şey Doğu sayılmaktadır. Bugün Doğu Bloku dedikleri blok, Avrupa'da, Batı'dadır. Ancak sosyalizm konusuyla kendilerinden ayrıldıkları için aforoz edilmişlerdir. Yakın Doğu, ancak 1945'ten sonra Batı'nın kendisinden bir parçasını inkâr etmesi üzerine Orta Doğu olmuştur. Doğu'nun kendi özelliklerine değil de Batı'nın politikasına bağlı olarak Doğu kavramının bu şekilde kullanılmasına biz karşıyız.

II
ASYA TİPİ
ÜRETİM TARZI

A- ASYA'DA TOPRAK DEĞİŞİKLİĞİNİN ORTAYA ÇIKARDIĞI İKİLİK

Asya'nın iklim, yağış, toprağın fizik yapısı bakımından iki ayrı bölgeye ayrıldığına işaret etmiştik. Bu ayrılık, aynı zamanda beslenme imkânları açısından da kendisini gösterecektir. Bozkır ve çöllerin insanların beslenmesi için elverişsiz olduğu ölçüde su boyu ovaları üzerlerinde yerleşen halklara beslenme ve zenginleşme imkânları verecektir. Gittikçe çoğalan Asya nüfusunun sınırlı beslenme kaynakları üzerindeki baskısını daha da hissettirmeye ve bozkır ve su boyu ovaları Asya'ları arasındaki ikiliği daha da çarpıcı kılmaya başlayacaktır.

Bozkırlar, hayvancılığa elverişli şartları hazırlamaktadır, Bozkırlarda yapılan hayvancılık ise göçebeliliği getirmektedir.¹ Bozkırın cılız beslenme imkânlarını sürüleriyle de tüketen çobanlar, yeni otlaklar bulmak umuduyla bozkırda devamlı yer değiştirmekteydiler. Beslenme noktalarının, otlakların sayıca belirli olması kısa süre içinde çoban topluluklarını bozkırda birbirlerine düşürüyordu. Yine sürülerin savunulması ihtiyacı, vahşi hayvanların saldırılarına karşı hazırlıklı olmak zorunluluğu, bozkırdaki çoban toplumlara savaşçı özelliklerini kazandırmaya yol açmıştır.

Bozkır toplumları, ortamın şartları sonucunda çoban, göçebe ve savaşçı toplumlardı.

Su boyu ovaları ise, Asya'da çiftçiliğe yatkın toprakları teşkil ediyordu. Asya'nın bütün yerleşik uygarlıkları, Mezopotamya, Hind ve Çin uygarlıkları tarih boyunca bu ovalar üzerinde kurulmuştur. Bu uygarlıklar mekân içinde birbirlerinden yüksek yaylalarla kopuk olduğu, adeta kapalı kutu şeklinde geliştikleri halde çiftçiliğin gerekleri ve coğrafya

¹ Hayvancılığın mutlaka göçebeliliği getirdiği sanılmamalıdır. Afrika içlerinde yerleşik çoban kabilelere rastlanılmaktadır. Ayrıca sık ormanların göçebeliliğe kolay izin vermeyeceği muhakkaktır.

Ancak bu savunma tesisleri, kanımızca, kesin yerleşme niyet ve kararının işaretleri değildir. Aksi halde savunma tesisleri daha da geliştirilerek tarım uygarlıkları bu bölgelerde devam edebilirdi, ilkel tarım tekniği, toprağı sömürmekte ve iki üç yıl içinde tüketmekteydi.⁹ Bu da, çiftçi toplumları yeni topraklar aramak için yer değiştirmeye itiyordu. Bir yanda yer değiştirme öte yanda yağmacı halklara karşı savunma tesisleri kurma zorunluluğu ve aradaki bu çelişme, tarım uygarlıklarının merkezinin başlangıç bölgelerinden su boyu ovalarına kaymasına yol açtı.¹⁰

C - ÖNCE ŞEHİR DEVLETLERİ (MEZOPOTAMYA)

İlk su boyu uygarlıklarının kurulması Mezopotamya'da görülür. Mısır ya da Hind uygarlıkları daha sonra tarih sahnesine çıkarlar.¹¹ Bunun başlıca nedeni olarak su boyu ovalarına tarımın dışarıdan taşınmış olması gösterilebilir. Tarımın öncüsü toplulukların o günlerin tekniğiyle toprağı kısa süre içinde tükettiklerini ve tarım dışı kalmış kabilelerin yağmalarına karşı savunma sistemleri (sağlam savunma sistemleri, o çağda ancak sabit istihkâmlar olabilir) ihtiyacında olduklarını görmüş-tük. İçlerinde bulundukları coğrafya şartları, bu topluluklara düştükleri çelişmeyi çözmeye izin vermeyecektir. Bu neden sonucunda tarımın öncüsü bu topluluklar yer değiştirmeye başlayacaklar, su boyu ovalarına tarımı bu yer değiştirmeleri sırasında taşıyacaklardır. Civar Yakın Doğu dağlarından Mezopotamya'ya inişleri daha önce olacak, buradan da Mısır'a ulaşacaklardır. Aynı tarım öncesi toplulukların Hazar denizi bölgesini ve Türkistan'ı aşarak Hindistan'a ulaşmaları, elbet daha uzun bir zamanı gerektirecektir.

Bu tarım öncüsü toplulukların devamlı yer değiştirmeleri sırasında su boyu ovaları, daha önce konakladıkları yerler gibi niçin geçici yerleşme noktaları olarak kalmamış ve üzerlerinde yüzyıllarca süren uygarlıkların kurulmalarına izin vermiştir? Bu sorunun cevabını verebilmek için önce genellikle Asya'daki su boyu ovalarının, özellikle de Mezopotamya'nın toprak yapısı ve bu ovalarda tarım şartları üzerinde duralım.

Asya'da ilk devamlı tarımın görüldüğü topraklar, iklim ve yağış sebebiyle tarıma en elverişli topraklar değildir. Ama bu toprakların başka

⁹ Bkz. Childe, Gordon, *a.g.e.*

¹⁰ Bu bölüm için bkz. Clark, Grahame, *La Prehistoire de l'Humanite*, Payot, 1962, s. 98-103.

¹¹ Childe, Gordon, *L'Orient Prehistorique*, Payot, 1953, s. 311.

rını sağlıyordu. Ayrıca Avrupa topraklarının büyük kısmının eş verimli olması, aynı verimde başka topraklar bulacağından emin olan Batılı çiftçiye çekinmeden yurdunu terk etmesine izin veriyordu. Hâlbuki Asya'da topraklar arası görülen büyük verim farkı, nüfusa göre beslenme imkânlarının sınırlı oluşu bu imkânları elinde tutan toplulukların yurtlarından ayrılmayı bir lokma ekmek peşinde bütün bir kıtayı dolanan bozkır halkları arasına katılmayı kabullenmelerini engelliyordu. Büyük bir sıçrama pahasına da olsa yerleşik tarımın sorunlarını çözmek, ellerindeki beslenme kaynaklarını sıkı sıkıya savunmak zorunda idiler.²⁰

D- ÇİFTÇİ-SAVAŞÇI TOPLUMLAR: ŞEHİR-DEVLETLER

Marx, toplum tiplerini tanımlar, incelerken arada çiftçi-savaşçı toplumlardan da söz eder.²¹ Marx, bu modele şehir devletlerini sokmaktadır. Ancak buradaki şehirden şehirleşme devriminden önceki yerleşme noktalarını anlamak gerek. Bu modele göre Marx, şehri kır halkının (toprak sahipleri) kaldığı merkezler olarak tanımlamaktadır. Hâlbuki şehirleşme, ayrıca birtakım başka şartları da gerektirir.²²

Çiftçi-savaşçı toplumlarda bütün sorun, toprağın öbür toplumların işgalinden korunmasıdır. Savaş, böylece ortak çaba, var olma şartlarının (toprağın işgali) elde edilmesi ve sürdürülmesi olmaktadır. Sonuçta, çiftçi-savaşçı toplumlar, savaş düzeninde örgütlenmektedir. Bu örgütün temeli de şehirdeki nüfus yoğunlaşmasıdır. Savunma savaşının şartları, belli merkezlerde yoğunlaşmayı gerektirmektedir. Bu yoğunlaşma da, kendi hesabına savunma savaşının örgütünü mümkün kılmaktadır.

Çiftçi-savaşçı toplumlarda ortak mülkiyet, Devlet malı şeklinde özel mülkiyetten ayrılmıştır. Ve Devlet malının varlığı, mülkiyetin ilk şartını, o topluma üye olmak kılar. Ancak toplumun üyesi olarak kişiler de özel mülk sahibi olabilirler. Çiftçi-savaşçı toplumlarda mülkiyet demek ki toprağı ve o topluma üye olmayı gerektirmektedir. Hem bilinç, hem de tarihî oluşum gerektiriyor.

Bu tip toplumlarda üretim dışında kalan fazla zaman savaş yoluyla topluma ayrılmıştır.

²⁰ Childe, Gordon, *De la Prehistoire...*

²¹ Marx, Karl, *a.g.e.*, s. 433.

²² Şehirleşme olayını yalnızca köylerin büyümesi olarak tanımlamaktan kaçınmak gerekir.

mek anlamsızdır. Karışması, kaybolması söz konusu değildir. Çalınma tehlikesine karşı ise, eğer toplumda özel mülkiyet yok, yalnızca ortak mülkiyet varsa mal, üzerinde bulunan adamın özel mülkü olmayacağına göre üzerinde işarete lüzum yok; çalınmış ortak mülk demektir. Malları işaretlemeye, ayırmaya yarayan mühürler, ancak özel mülkiyetin varlığını gösterir.

Çiftçi-savaşçı toplumlarda özel mülkiyetin yanında ortak mülkiyetin de görüldüğünü söyledik. Ortak mülkiyete temel teşkil edebilecek ortak üretim olmadığına göre ortak mülkiyet, bu toplumlarda nasıl doğmuştur? Tek ortak, örgütlenmiş ve entegre olmuş çaba bu devirde askerliktir, savaştır. Ortak mülkiyet de önce ekonomik bir karakterden çok askerî bir karakter taşır. Ortak mülkiyet, ancak askerî araçlarda görülür: Silahlar, savunma istihkâmları, vb... Göçebe yağmacı toplumlarda kendi hesabına yağma mümkün olduğu, amacı tüketim olduğu için yağma saldırısında başarı kişileşmektedir. Ve bu tür toplumlarda savaş araçları özel mülkiyettir. Göçebe, sahip olduğu atıyla, silahıyla övünür. Hâlbuki yerleşik tarım toplumunda ortak savunma zorunluluğu, askerî malzemeyi ortak mülkiyet yapar. Hiç kimse, şehrin surlarını tek başına kuramayacağı gibi mülkiyetine de tek başına sahip çıkmaya kalkmaz.

Önce üretimin devamı şartını gerçekleştirmek zorunluluğu, yani üretim şartlarının yağmacı toplulukların saldırılarından korunması, mülkiyetin birinci şartını savunma savaşlarının başarısına bağlar. Bu savaşta başarı nispetinde kişi mülkiyetini devam ettirir. Ve toplum da, en yüce anlamını bu savunma savaşlarında bulur. Bu nedenle çiftçi-savaşçı toplumda mülkiyetin ilk şartı, o topluma üye olmaktır. Toplumun üyesi olarak (savunma savaşına katılarak) kişi özel mülk sahibi olabilir. Ancak kişinin malı önce toplumun malı değildir. Çünkü kişinin mülkiyeti, değer kazanabilmesi için toplumu gerektirmez. Toplum henüz askerî alanda gerçekleşmektedir. Ekonomiye de atlaması sonra görülecektir.

F- ATÜT DEVLETİNİN DOĞUŞU

Asya'da su boyu ovaları, ırmakların toprak taşımaları sebebiyle yerleşik tarıma geçmek için ilk çağların tekniği içinde tek elverişli bölge idi. Bu ovalar, sulama sorununun çözülmesi durumunda da büyük bir verimlilik kazanmakta, Asya'nın öbür bölgeleriyle karşılaştırmayı kabul etmeyecek

temelini de ayrıca bu ortak kamu hizmetleri teşkil etmektedir. Bu durumda toplum-Devlet arasındaki çatışmanın ne olduğu, hele sömürücü sınıf çekirdeğinin nasıl ortaya çıktığı anlaşılamamaktadır.

Godelier, sömürücü sınıf toplumunu (Batı) ileri örnek saymaktadır. Doğu toplumunu, komünöter toplumu doğal olarak teşekkül eden ilkel toplum olarak ele almaktadır. Gelişme çizgisi de sömürücü topluma yönelmesi gerekince ATÜT'te gerçekleşen aşamanın izini de en azından sömürücü bir sınıf çekirdeğinde bulmaya çalışmaktadır. Ancak toplum, komünöter yapıyı koruyunca Godelier göre ileri adım üst yapıda yani Devlet'te gerçekleşmektedir. Alt yapı ileri atılımları gerçekleştirmekte; üst yapı alt yapıya ayak uyduramayıp geri kaldığı için toplumsal çelişmeler doğmaktadır. Hâlbuki ATÜT örneğinde ileri adım, üst yapıda gerçekleşmektedir; alt yapı geri kalmaktadır. Bu belki ATÜT'ü niteleyen en önemli olaydır ama Godelier, bu konuya değinmemektedir.

Bu görünüş içinde ATÜT Devletinde üç yönetim bölümü olacaktır. Bunlar, Maliye (iç yağma), Savaş (dış yağma) ve Kamu işleridir.⁴¹ ATÜT Devletinin üç görevinin Maliye, Savaş ve Kamu işlerinde toplandığı doğrudur. Ancak ATÜT'te, özellikle maliye görevini bir iç yağmayla sınırlamak, bizce doğru değildir. Yoksa böyle bir durumda kamu hizmetleriyle toplumda zenginlik yaratan bir devlet, dönüp sonra kendi yaptığını yağmalayacak demektir. Bu da sonuçta ATÜT devleti kendi kendisini yağmalıyor demek olur ki böyle bir olay, yağmanın tarifi içine giremez ve mümkün değildir.

H- ATÜT'TE SOSYAL ÖRGÜT

ATÜT toplumlarında Devlet'in temelini sunî sulama işleri olduğunu gördük. Daha doğrusu savunma savaşları zorunluluğu ile doğan toplumdaki birliğin Devlet'e dönüşmesi sunî sulama işleriyle olmuştur. Toplumun o an vardığı uygarlık düzeyini (bu da üretim güçlerinin durumu ile ölçülür) aşan bir sorunu çözebilme imkânlarını hazırlayan şartlar, askerî sebepler sonunda ortaya çıkan toplum birliğinin gelişmesinde hazırlanmıştır.

Savunma savaşının saldırgan yağma savaşlarından ayrılan bir özelliği de savunmanın yalnız savaş halinde başlayıp bitmemesidir. Saldırgan top-

⁴¹ Marx, Karl, "La Domination Britannique en inde" in Marx-Engels, *Oeuvres Choisies*, T. I, Ed. du Progres, s. 359.

üretim birimleri olduğu yanlışına düşülmektedir. Ayrıca Devlet, hâkim ekonomik üretim ilişkileri üzerine değil başka bir temel üzerine kurulu olduğu için faaliyeti hasat üzerinde büyük etkili olduğu halde Devlet seviyesindeki değişmeler, üretim ilişkilerinde görülen bir değişikliğe işaret etmediği için siyasî olayların ATÜT toplumlarını ancak yüzeyden etkilediği görüşü de doğmaktadır.

ATÜT'te köy, hiçbir zaman bir muhtariyet kazanmamış; Devlet mekanizması ajanları tarafından sıkı sıkıya kontrol edilmiştir. Devlet mekanizması ajanı, aynı zamanda da geleneksel kültürün, Devlet kültürünün köydeki temsilcisi olmuştur.⁶⁴ Birlik ideolojisi, birlik köydeki hâkim üretim ilişkilerinden doğmadığı için, Devlet eliyle yürütülmüştür.

K- GENELLEŞTİRİLMİŞ KÖLELİK

ATÜT toplumlarını tanımlamak için kullanılan kavramlardan birisi de, “genelleştirilmiş kölelik” ya da “genel esaret” kavramıdır. Bu kavramın ATÜT toplumunda hangi özellikleri ifade ettiğini anlayabilmek için önce bu kavramdaki köle ya da esir kelimesinin ATÜT toplumunda hangi anlamda anlaşılması gerektiğini belirtmek lazımdır. Yoksa ATÜT'te antik ekonomide, köleci ekonomide görülen esarete geniş anlamda benzeyen, ancak görünüş değişiklikleri bulunan bir olay vardır izlenimi doğabilir. Bizi insanlara uygulanan hukukî bir durum, bir köle statükosu aramaya itebilir.

Esiri şu şekilde tanımlayabiliriz: Esir, ne çalışma şartlarını ne de ana üretim ilişkilerini değiştirebilir.⁶⁵ Kanımızca ATÜT'te görülen “genel esaret”i açıklayabilmek için bu tanımlamadan hareket etmek gerekecektir.

ATÜT'ün, “genel esaret” kavramının anlaşılmasına yardımcı olacak başka bir özelliği daha vardır. O da, ATÜT toplumlarında görülen “toplumsal durgunluk”tur. ATÜT'te mülkiyet ilişkileri, uzun süreden beri değişikliğe uğramamıştır.⁶⁶ Hatta değişmeden kalmaktadır.⁶⁷ Doğru'da tarihî dağılmaya karşı dayanma gücü ve eski düzenin önceden yıkılması

⁶⁴ Garaudy, Roger, *Le Problème Chinois*, Seghers, 1967, s. 48.

⁶⁵ Esiri ekonomik ve sosyal planlardaki rolleriyle tanımlamak gerekir. Yoksa Asya toplumlarında da köleler vardır. Ancak bunların toplum ve ekonomi içindeki rolleri Batı'dakinden ayırdır. Hukukî durum ölçü alınrsa benzerlikler göstermesine rağmen Batı tipi kölelik hiçbir zaman Asya toplumlarında mevcut olmamıştır.

⁶⁶ Hilav, Selahattin, *a.g.y.*, s. 56.

⁶⁷ Tokei, Ferenc, *a.g.y.*, s. 7.

N - ATÜT'TE TİCARET

ATÜT Devletlerinin çıktığı Asya su boyu ovalarının en önemli özelliklerinden birisi de, endüstri için gerekli hammaddelerden hiçbirisinin, en basitine kadar, bölgede bulunmayışı ve mutlaka dışardan getirtmek mecburiyetidir. İnşaat için kerestelik ağaç bulunmadığı gibi en basitinden sert, işlenebilir taşlar bile uzak ülkelerden taşınılmakta idi.

Başlangıçta ovayı sulayan ırmakların aynı zamanda ulaştırmaya da elverişli olmaları, endüstri için gerekli malzemenin kolayca ülkeye getirilmesini ve bu ticaretin tek bir sistem içinde toplanabilmesini sağlıyordu.

Gene Devlet'in başlangıçtaki askerî faaliyetleri endüstri için gerekli hammaddenin bu yoldan da elde edilmesine izin veriyordu. Sina yarımadasındaki madenler, Mısırlılar tarafından Delta üzerinde devamlı saldırılarda bulunan göçebe halkların kovalanması sırasında keşfedildi.⁸⁰ Mısır Devleti daha çok savunma savaşları verirken tek fetih, *annexionniste* eğilim Sina'nın Mısır'a katılmasında görülür.⁸¹

Ancak endüstrinin gelişmesiyle gerekli malzemenin çoğalması, ırmaklarla bağlanacak tek bir sistem içindeki dar bölgenin yetersiz kalmasına yol açtı. Mısır, artık kendisi için gerekli keresteyi Anti-Lübnan dağlarından, demiri ise Anadolu yaylasından getiriyordu. Bu kadar geniş bir bölgeyi ise, Nil'e bağlı tek bir sistem içinde birleştirmeye imkân yoktu. Temeli artık Nil olmayan yeni bir sistem kurmak, Devlet'in ATÜT Devleti olarak intiharı demek olurdu. Ve ayrıca bu kadar geniş bir sisteme (ticaret sistemine), gereği su boyu ovalarında görülen uygarlık seviyesi olduğuna göre başka hangi şey temel teşkil edebilirdi?

ATÜT'teki ticaretin gelişmesini etkileyen başka bir olay da ATÜT Devletlerinin kişiliklerini bulmalarıyla askerî karakterlerini kaybetmeleridir. ATÜT Devletleri, kısa bir süre içinde askerî güçlerini yıpratmaktadırlar. Artık hammadde ihtiyaçlarını askerî sefer ya da fetihlerle karşılayamaz durumdadırlar.

ATÜT Devleti, Devlet olarak hammadde temin edemez durumdadır. Ancak kendi ekonomik temeli olanı şehir endüstrisini beslemek için de hiçbir zaman hammadde temininden vazgeçememektedir.

ATÜT Devletlerinde zenginlikleri dolayısıyla gözü olan, kendisini sürekli olarak gözaltında tutan yabancı halklar, ATÜT Devletlerinin bu zaaf

⁸⁰ Delorme, Jean, *a.g.e.*, s. 9.

⁸¹ Delorme, Jean, *a.g.e.*, s. 15.

III GÖÇEBE ÇOBANLAR

Daha üst topluluklar ise, daha da kararsızdır. Bu topluluklar, hücum etmek ya da bir hücumu püskürtmek için savaş zamanlarında meydana gelirlerdi. Bu üst topluluklar, ancak Kurultay denilen kabile toplantılarında ortaya çıkardı.

Kurultay, hiçbir zaman parlamento hüviyetinde değildir. Tesadüfî olarak ortaya çıkan plân ve tasarıların tartışıldığı kabileler arası bir toplantıdır. Kurultaya isteyen ve ilgisi olan herkes katılabilirdi. Çöl bedevileri de yaz aylarında, uzun bekleyiş devresinde bol bol konuşurlar; öbür kabilelere karşı güdülecek siyaset, ilerde göç edilecek bölgeler, yapılacak yağma savaşları üzerinde tartışırlardı.⁶²

Özellikle savaş, süreklilik avı sıralarında bir başbuğ seçilirdi. Ender olarak seçilenler, barışta da başbuğluklarını sürdürebilirlerdi. Aynı zamanda iki ya da daha çok hakanın bulunması da görülen olaylardandı.⁶³

I - GÖÇEBE MİLLİYETÇİLİĞİ

Göçebe toplumlarında ulus, savaşçı bir hakanın yönetiminde birleşen kabilelerin bütününe verilen isimdir. Ulus, hiçbir zaman bir arazi, daha doğru bir deyimle vatan kavramını da beraberinde getirmez. Yalnızca belli bir ahali anlamında kullanılır.⁶⁴

Ayrıca ulustan bugünkü modern kullanılışıyla millet ya da milliyetçilik anlamlarının da çıkarılmasına imkân yoktur. Orta Asya tarihi boyunca bu uluslar, daima değişik isimlerle ve değişik siyasî görünüşlerle karşımıza çıktıkları halde her zaman aynı halklardan kurulu olmuşlardır. Her yeni bir topluluğun kuruluşuyla başa geçen kabile ya da grup, yeni doğan bu topluluğa kendi isimlerini vermekte idiler.⁶⁵ Cengiz Han'ın Moğol imparatorluğuna temel teşkil edecek ulus, yapı olarak kendisinden önce gelen Türk imparatorluklarından önemli ölçüde ayrılmamaktaydı. Gene birbirleriyle savaşan Orta Asya ulusları, bizim anladığımız anlamda bir milliyetçilik davası gütmüyorlardı. Çoğunlukla Orta Asya halklarının askerî kumandasını ele geçirmek için yapılan bu savaşlarda türlü nedenlerle değişik komutayı tercih eden kardeş kabileler arasında vuruşuluyordu.

⁶² Montagne, Robert, *a.g.e.*, s. 29.

⁶³ Bu bölüm için bkz. Vladimirtsov, *a.g.e.*, s. 122-125.

⁶⁴ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s. 147.

⁶⁵ Hambis, Louis, *La Haute Asie*, P.U.F., 1968, s. 26.

rine büyük katkılarda bulunduğu şüphesizdir. Ancak bu gelişmenin başlangıcında demirciliğin önemi hiçbir zaman küçümsenemez.

Demircilik, bozkır halkları arasında biricik ve önemli devrimin gelişmesinde başrolü oynamıştır. Uygur uygarlığı hiçbir göçebe toplumun ulaşamadığı bir çizgiye ulaşmıştır. Ve bozkır halkları arasında yazıya sahip ilk Devlet, yine Uygurlular olmuştur. Bu yüzden Türklerin kendilerini menşe itibarıyla demirci millet saymaları, demircilik sayesinde esaret ve zulmetten kurtulduklarına inanmaları boşuna değildir.

N - TÜRK EFSANELERİ

Göçebe toplumlarını aydınlatacak belgelerden başlıcaları, göçebe toplumlarda yaşayan efsanelerdir. Ayrıca son tarih araştırmalarının ışığı altında bu efsaneleri ele almak; bizlere göçebe toplumların yaşayış, inanç ve düşünceleri hakkında zengin bilgiler verebilir. Biz, burada yalnızca Türk efsanelerine kısaca değinmekle yetineceğiz.

Efsane, bir toplumun yaşadığı şartlar içinde doğar. Ve içinde doğduğu şartları ifade eder. Ancak bu ifade ediş, toplumun kendi çizgisi ile de sınırlıdır. Meselelerini kesin olarak görebildiği, onlara sahip çıkabildiği ölçüde o toplumda doğan efsaneler, bir aydınlık kazanır. Orta Asya Türklerinde efsanelerin birer destan şeklinde kalması, savaşçı yapılarının, göçebe çoban yaşayışlarının bir sonucudur.

Orta Asya Türklerinde bir de totemle, bozkurt totemiyle karşılaşırız. Totemler, toplumların kendilerini tanımları, tanımlamaları için kullandıkları sosyal bir ifadedir.⁹⁹ Türkler de, kendilerini ifade etmek için bozkurt totemini seçmişlerdir.

Bozkırda en sık rastlanılan, bozkır şartlarına en iyi uymayı başarmış hayvan, kurttur. Göçebe insan kaderiyle kurdun kaderi arasında yakın benzerlikler görülür. Kurt da çoğu kez bozkır şartlarıyla beslenemez olur, yerleşik köylere yönelir, kümesleri basıp yağmalar. Baskın sırasında sürü halinde saldırır. Saldırı sırasında disiplinlidir, dövüş taktiği vardır.¹⁰⁰ Ancak yağma sırasında tek başınadır ve saldırıdan sonra bozkıra, yalnız hayatını sürdürmek için döner.

Kurt, göçebe çobana adeta kıtlık yıllarında tutması gereken yolu göstermektedir: Kurt, Türklerce başlıca savaşlarda yol gösteren bir kılavuz

⁹⁹ Togan, Zeki Velidî, "Bozkurt Efsanesi", in. *Bozkurt*, 1969, s. 18.

¹⁰⁰ Atsız, "Bozkurt", in. *Bozkurt*, 1969, s. 3.

EK:

“ŞEHNAME” ÜZERİNE¹

“Sen, bir mübitin gizli sırlardan bahsederken bir padişaha ne söylediğini hiç işitmedin mi?

“O demiş ki: söz, söylenmediği müddetçe, bir kutunun içinde bağlı, sarılı ve el sürülmemiş bir mücevherdir.

“Fakat, bu bağlardan ve sargılardan kurtulup da kutunun dışına çıkınca, parlak bir güneş gibi de olsa, yine değerini kaybeder!” dedi.

(Şehname, 8096, 8097, 8098)

- 1) Türk toplum tarihi kaynakları dizisinde ele alacağımız kitaplardan birisi de, İranlı yazar Firdevsi'nin *Şehname* adlı eseri olacaktır (Çeviren: Necati Lugal, *Şark-İslâm Klâsikleri*: 10, 1967-1968).

Şehname'nin ancak ilk dört cildi Türkçeye çevrilmiştir. Bütünü ise, aşağı yukarı on cilde yakın bir uzunluktadır, *Şehname*, üzerinde çalışanlarca, genellikle iki ana bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölüm, çeşitli İran efsanelerinden kaynaklanarak yazılmıştır. İkinci bölüm ise, tarihî ve gerçek kişiler üzerine o çağda elde bulunan bilgiler, söylenenler üzerine kurulmuştur. *Şehname*'nin Türkçeye çevrilmiş bulunan ilk dört cildi, birinci bölümün büyük bir kısmını içermektedir.

Şehname, günümüze kadar gelen önemini, bir tarih kitabı ya da yazıldığı dönemde gerçekleşmiş olaylarla ilgili bir belge olarak korumamaktadır. *Şehname*'nin önemi, Yakın Doğu ülkelerinde ve bu arada Türklerin sürekli çekişme ve çatışma içinde bulunduğu İran'da yaşadığı yıllarda hiç kuşkusuz birçok üstünlükleri benliğinde toplayan bir yazarın (Firdevsi) çeşitli konular (bu arada biz Türkler) üzerindeki görüş ve düşüncelerini yansıtmıştıktan gelmektedir. Bu nedenle tartışmalarımızda konuyu yazarın kendi görüş ve düşüncelerini daha bağımsız bir biçimde dile getirmek imkânını bulduğu birinci bölümle sınırlamakta bir sakınca görmedik.

¹ Parantez içindeki sayılar, atf yapılan beyitlerin *Şehname*'nin Türkçe çevirisinde taşıdıkları, sayılardır. Asıl metnin dışında atf yapılan beyitlerin hangi cilt, sayfa ve dipnotunda olduğu Romen ve Arap rakamları ve harflerle belirtilmiştir.